

Тема 2. Основні напрями і показники розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні

План

1. Зовнішньоекономічна політика держави.
2. Сучасні концептуальні підходи до формування зовнішньоекономічної політики України в контексті реалізації національних економічних інтересів.
3. Основні етапи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
4. Аналіз та оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності України.
5. Характеристика основних показників розвитку зовнішньоекономічного сектора країни: абсолютні (обсяг та динаміка зовнішнього товарообігу; торговельне сальдо, генеральна торгівля), відносні (індекси динаміки експорту та імпорту, коефіцієнт покриття імпорту експортом, індекс концентрації експорту, індекс «умов торгівлі», індекс імпортової залежності країни, індекс чистої торгівлі), показники структури (індекс диверсифікації експорту/імпорту, частка продукції обробної промисловості в загальному обсязі експорту продукції, індекс географічної концентрації експорту/імпорту); показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країни.
6. Платіжний баланс України, його структура та характеристика.

1. Зовнішньоекономічна політика держави

Зовнішньоекономічна політика ґрунтується на теорії світової економіки, яка досліджує засади зовнішньоекономічних операцій та їхній вплив на господарські події в країні та за кордоном. Отримані при цьому знання є основою для формулювання цілей та прийняття рішень для ефективної зовнішньоекономічної політики.

Зовнішньоекономічна політика (ЗЕП) є частиною економічної політики, яка, у свою чергу, виступає складовою політики держави взагалі. Її цілі мають бути сумісними з цілями економічної політики та політики в цілому. Зовнішньоекономічні заходи повинні відповідати політико-економічному та суспільно-політичному устрою суспільства. Певні зовнішньоекономічні цілі можуть розглядатися тільки як засіб або проміжна мета для досягнення стратегічної загальноекономічної або загальнополітичної мети.

Вищою метою зовнішньоекономічної політики є дотримання або досягнення зовнішньоекономічної рівноваги. В широкому значенні зовнішньоекономічна рівновага має забезпечити процес національного макроекономічного відтворення при пропорційному розвитку економіки. Це відповідає загальній стратегічній меті стабілізації та подальшого зростання економіки України. У вузькому значенні зовнішньоекономічну рівновагу визначають як платіжний баланс країни, в якому знаходять відображення всі платіжні потоки між країною та зарубіжними партнерами.

На формування і реалізацію ЗЕП впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивним підґрунтям формування ЗЕП є зовнішні економічні потреби, які своєю чергою стають фундаментом зовнішньоекономічного інтересу, а останній реалізується через політичний інтерес, перш за все економічний, і стає метою зовнішньоекономічної діяльності.

Реалізація зовнішньоекономічного інтересу - це завжди можливість вибору способів, форм, механізмів для досягнення мети. Цей вибір залежить від розміщення економічних сил, класів, соціальних груп, партій, від певної системи політичних відносин, панівного класу або політичної партії, ідеології, теоретичної економічної концепції та інших факторів. Тому зовнішньоекономічна політика країни завжди має високий рівень суб'єктивізму, бо залежить від інтересів певного класу, соціальної групи або політичної партії, блоку партій в уряді.

В економічній літературі можна знайти багато різних визначень зовнішньої економічної політики. Наприклад, її характеризують як один з основних

макроекономічних зв'язків, що спирається на тарифи і ліцензії в нинішній торгівлі, установлення обмінного курсу національної валюти для стимулювання, прискорення або вповільнення економічного розвитку країни. Іще існує визначення зовнішньої економічної політики як системи заходів, націлених на досягнення економікою конкретної країни певних переваг на світовому ринку й одночасно на захист внутрішнього ринку від конкуренції іноземних товарів.

Найбільш чітко сутність зовнішньоекономічної політики можна зрозуміти з такого визначення.

Зовнішньоекономічна політика - це сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо реалізації економічного потенціалу країни на зовнішньому ринку та задоволення власних потреб за рахунок товарів і послуг іноземного виробника.

Зовнішньоекономічна політика може бути наступальною і захисною. Ефективність функціонування зовнішньоекономічної політики залежить від реалізації обох функціональних завдань. Неможлива реалізація наступальної функції без чіткого відпрацювання захисної. На наш погляд, це глибоко взаємопов'язані процеси.

Наступальна функція - це отримання країною порівняльних та абсолютних переваг у результаті участі у світогосподарських відносинах, тобто на реалізацію економічного потенціалу країни на світовому ринку.

Захисна функція реалізується для формування народногосподарської структури у відповідності з національними інтересами та цілями зовнішньоекономічної політики. Причини введення захисних заходів є такі:

- створення системи захисту вітчизняного ринку від іноземної конкуренції;
- захист окремих галузей та підприємств у період становлення нових виробництв, структурної перебудови і подолання кризових явищ;
- захист стратегічних галузей і підприємств;
- необхідність мати резерв торговельно-політичних уступок, обмін на аналогічні поступки країн-партнерів, важливих для вітчизняного експорту;
- проведення вибіркової структурної політики.

До основних складових зовнішньоекономічної політики держави можна віднести:

- зовнішньоторговельна політика;
- валютна політика;
- політика у сфері залучення іноземних інвестицій;
- митно-тарифна політика.

Зовнішньоторговельна політика - це державна політика, яка впливає на зовнішню торгівлю через податки, субсидії, прямі обмеження експортних та імпорتنих операцій. Об'єктом регулювання зовнішньоторговельної політики є товаропотоки між країнами. Залежно від спрямованості товаропотоків розрізняють експортну та імпорتنу політику держави.

Експортна політика держави - реалізація на зовнішніх ринках товарів, стосовно яких країна має порівняльні переваги, стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, підвищення серійності вітчизняного виробництва конкурентоспроможної продукції з метою розширення її вивозу на зовнішні ринки, тобто експортна політика спрямована на реалізацію економічного потенціалу країни на зовнішніх ринках.

Імпорتنна політика - спрямована на регулювання імпорту з метою захисту вітчизняного ринку від іноземної конкуренції та задоволення власних потреб за рахунок товарів іноземного виробництва.

Основними напрямками імпорتنної політики є: обґрунтована політика імпортозаміщення та відповідні протекційні заходи стосовно товарів іноземного виробництва. Основними інструментами регулювання імпорту є жорстка митно-тарифна система та застосування нетарифних бар'єрів.

Валютна політика - це сукупність дій держави з метою підтримання економічної стабільності і створення основних засад розвитку міжнародних економічних відносин за

рахунок впливу на валютний курс і на валютні відносини. Основними складовими валютної політики є дисконтна та девізна політика держави.

Дисконтна політика - система економічних та організаційних заходів, які використовуються при застосуванні дисконтної ставки (відсотка) при регулюванні інвестицій та збалансуванні платіжних зобов'язань. Дисконтна політика орієнтована на коригування валютного курсу з метою регулювання грошового потоку, динаміки та рівня цін, обсягу грошової маси та міграцію короткотермінових активів.

Девізна політики - застосування валютної інтервенції та валютних обмежень на покупку та продаж валюти з метою збереження стабільності валютного курсу.

В свою чергу, валютна інтервенція - це цільова операція Національного банку України з купівлі-продажу іноземної валюти для обмеження динаміки курсу національної валюти певними рамками його підвищення або зниження, а валютні обмеження - це система економічних, правових, організаційних засобів, що регламентують операції з національною й іноземною валютою, золотом .

Політика у сфері стимулювання іноземних інвестицій - комплекс заходів держави для залучення, використання іноземних інвестицій на території країни та регулювання вивозу інвестицій за кордон. Ця політика передбачає реалізацію відповідних цілей:

- залучення в країну додаткового інвестиційного капіталу, передових технологій та управлінського досвіду ринкового господарювання;
- створення конкурентного середовища для суб'єктів господарювання;
- збільшення обсягів національного виробництва за рахунок іноземних інвестицій;
- збільшення зайнятості населення та скорочення рівня безробіття;
- реорганізації та структурної перебудову економіки.

Митно-тарифна політика - це комплексна система заходів, що спрямована на забезпечення економічного суверенітету країни; охорону її державних кордонів та реалізацію зовнішньоекономічної стратегії.

Основні цілі митно-тарифної політики:

- ефективне використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території України;
- захист внутрішнього ринку;
- ефективний розвиток національної економіки;
- структурна перебудова економічної політики держави. Митно-тарифна політика дозволяє державі регулювати товаропотоки та географічну структуру експорту та імпорту з урахуванням довготермінових цілей розвитку країни, забезпечення макроекономічної стабільності, підтримання платіжного балансу, стабільного курсу національної валюти.

Основними завданнями митно-тарифної політики України є такі:

- створення оптимальних умов для конкуренції між національними й іноземними виробниками;
- найбільш ефективне використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території;
- участь у реалізації торговельно-політичних завдань щодо захисту національного ринку ;
- стимулювання розвитку національної економіки;
- сприяння здійсненню структурної перебудови економіки.

2. Сучасні концептуальні підходи до формування зовнішньоекономічної політики України в контексті реалізації національних економічних інтересів

Стратегічна програма розвитку зовнішньоекономічних відносин України має базуватися на забезпеченні її суверенітету в світогосподарських зв'язках, гарантуванні її національної зовнішньоекономічної безпеки. Вся розгалужена сукупність зовнішньоекономічних зв'язків повинна ґрунтуватися на еквівалентному, взаємовигідному обміні, міжнародному поділі й кооперації праці. Взаємодія зі світовим господарством має спиратися на комплексну, гнучку і динамічну державну зовнішньоекономічну політику, в основі якої - максимальна господарська свобода безпосередніх виробників, експортерів товарів і послуг. Не менш важлива відкритість економіки для широкої і взаємовигідної участі в регіональних та світових господарських і валютно-фінансових системах і структурах.

На підставі цього можна сформулювати головні елементи системи зовнішньоекономічної стратегії України, яка, на наш погляд, має включати:

- створення потужного експортного сектору;
- зміцнення і забезпечення конвертованості національної валюти;
- залучення іноземних інвестицій на основі створення СП, вільних економічних зон, інших форм спільного підприємництва з іноземним капіталом;
- лібералізацію імпорту;
- здійснення закордонної підприємницької діяльності;
- формування розгалуженої системи зовнішньоекономічного менеджменту (банки, біржі, страхові компанії, консалтинг, аудит, лізинг і т. ін.);
- гнучку податкову, цінову, депозитну, кредитну, фінансову і валютну політику, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій;
- поступову інтеграцію економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації;
- кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Головне завдання полягає в тому, щоб визначити етапи, напрямки, форми і способи реалізації зовнішньоекономічної стратегії.

Серед пріоритетів у розвитку експортного сектору варто назвати насамперед високотехнологічні, наукомісткі галузі машинобудування (верстати, літаки, ракети, судна, прилади, побутова техніка), порошкову металургію, надтверді матеріали, кераміку, електрозварювальне виробництво. Техніка і технологія в цих і деяких інших галузях досягають світового рівня, що значно полегшує проблему пошуку й освоєння власної ніші на світових товарних ринках.

Другу групу пріоритетних галузей може утворити агропромисловий комплекс, спрямований передусім на країни СНД і партнерів із числа країн, що розвиваються. Серйозні соціально-економічні й структурні перетворення на селі спроможні перевести сільське господарство і виробництво продовольства в розряд високоефективних галузей, що будуть визначати, поряд з іншими, експортний профіль країни в системі міжнародного поділу праці.

Патентно-ліцензійна торгівля, ноу-хау, інжиніринг, різноманітні послуги, особливо туризм, можуть стати третім напрямком у формуванні експортного сектору України. За умови створення належної виробничої, соціальної і зовнішньоекономічної інфраструктури Україна може реально і стабільно підключатися до найбільш динамічних і вигідних позицій світової торгівлі.

Видобувна і металургійна галузі промисловості формують четвертий пріоритетний блок експортного сектору. Кольорові метали, уран, вугілля, сталь і прокат користуються постійним попитом на світових ринках і спроможні при кардинальній реконструкції металургійних заводів, рудників і шахт підсилити експортний потенціал України.

Зокрема, важливим є експортний потенціал чорної металургії. Сьогодні Україна не тільки входить до першої п'ятірки країн - виробників сталі, а й виробляє її більше за всіх на душу населення. Потужна металургійна база, очевидно, буде залишатися однією з головних складових експортного сектору України, надаючи можливість реалізувати на світовому ринку наявні переваги кваліфікованої відносно дешевої робочої сили, власних природних ресурсів, розміщення виробництва, ефект масштабу, ліквідувати технологічний розрив у торгівлі з розвинутими країнами.

Нарешті, п'ятий пріоритетний напрямок пов'язаний із надзвичайно вигідним географічним положенням нашої держави. Транзитні перевезення вантажів, нафти, газу з євразійської частини на захід і з півночі на південь Європи і далі на Близький Схід аж до Африканського континенту можуть перетворитися на важливий канал валютних надходжень, що потребує серйозних структурних перетворень у транспортній сфері, щоб підняти її до рівня світових стандартів.

Серйозною передумовою виходу України на світові ринки є забезпечення внутрішньоекономічної стабілізації (фінансової, бюджетної, цінової та ін.). Як показує досвід "старих" і "нових" індустріальних держав, в умовах демонетизації золота головною гарантією введення і підтримки валютної конвертованості є товарна конвертованість.

Тільки за наявності потужного і всезростаючого потоку на світові ринки конкурентоспроможних товарів і послуг, що користуються постійним попитом, буде і відповідний попит на національну валюту, а отже, і її конвертованість у валюти інших держав. Золотовалютні резерви відіграють допоміжну роль як чинник стабілізації національної валюти і регулювання її поточного курсу. Вирішальне значення має товарна інтервенція, завоювання надійних ніш на світових ринках товарів і послуг, технологій і капіталів. Велике значення має залучення іноземних інвестицій - важливий додатковий чинник економічного відродження України, створення розвинутого експортного сектору. Основні принципи імпорту іноземного капіталу - надання закордонним інвесторам прав і можливостей, адекватних тим, якими користуються національні суб'єкти господарської діяльності, за винятком стартового періоду (2-5 років), а також пільг, що надаються в спеціальних економічних зонах або у разі включення СП у державні програми, що допускають відповідні пільги.

Серед пріоритетів державної імпортової політики на перше місце необхідно твердо й однозначно поставити ввезення сучасної техніки і технологій, ноу-хау, інжинірингових послуг. За умови об'єднання новітньої технології з досить високим загальноосвітнім і фаховим рівнем українських працівників саме такий підхід дасть бажаний результат. Доцільною була б розробка державної програми технологічної модернізації виробництва на базі закордонних технологій із зазначенням джерел фінансування (внутрішніх і зовнішніх) та виділенням головних галузей економіки, що є визначальними в системі науково-технічного прогресу.

Другий важливий напрямок імпортової політики - охорона здоров'я, розвиток медичної промисловості, медичних закладів. Розвиток за участю закордонних галузей охорони здоров'я набуває першочергового економічного і соціального значення.

Третій напрямок стосується сукупності галузей продовольчого комплексу, харчової промисловості країни. Оснащення галузей харчової промисловості новітньою технікою і технологією, забезпечення умов надійного збереження сільськогосподарської продукції лежить в основі рішення продовольчої проблеми і створення необхідних експортних ресурсів продовольства.

Активізація закордонної підприємницької діяльності та створення розгалуженої системи зовнішньоекономічного менеджменту також сприяють активізації зовнішньоекономічних потоків. Теперішня зовнішньоекономічна політика України по суті є пасивною, тимчасовою, перехідною. Закордонна підприємницька діяльність може здійснюватися за наявності вільних капіталів, досвіду, підготовлених кадрів. Починати доведеться практично з нуля - зі створення за кордоном спільних підприємств і фірм за

участю українського капіталу, відкриття філій банків, розвитку інших структур, що сприяли б просуванню товарів і послуг на світові ринки.

Заснуванням експортно-імпортного банку України покладено початок формуванню системи зовнішньоекономічної інфраструктури, її необхідно доповнити за рахунок комерційних банків, міжнародної фондової і товарної бірж, транснаціональних банків, консалтингових і аудиторських фірм, лізингових і венчурних підприємств тощо.

Ключовою ланкою зовнішньоекономічної стратегії є податкова, депозитна, цінова, кредитна, фінансова і валютна політика. Ніякі постанови і рішення не додадуть бажаної активності і господарської енергії ні внутрішнім товаровиробникам і експортерам, ні закордонним інвесторам і банкірам без створення в Україні сучасної системи оподаткування експорту, імпорту, прибутку спільних підприємств і т. ін.

З огляду на досвід закордонних країн у стимулюванні експортних галузей, доцільно було б експортноорієнтованим виробництвом компенсувати податок на додану вартість при перетинанні товарами митних кордонів України, а також впровадити пільгові умови кредитування інвестиційних програм і проєктів. Цінова політика вже зараз має орієнтуватися на зближення внутрішніх і світових цін, депозитна - на світові грошові ринки.

Зовнішньоекономічна стратегія передбачає вибір географічного середовища, в якому найбільш органічно досягається реалізація економічних інтересів. Найкращим економічним регіоном для України є європейський. Територіальна спільність, наявність зручних транспортних комунікацій, майже однакові історичні й духовні традиції, близькі рівні економічного і науково-технічного розвитку роблять його головним на цьому етапі формування і диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків України. Для підтримання сторонніх зв'язків з окремими країнами Європи необхідні значно сильніші стимули з боку держави. Необхідно також наполегливіше шукати шлях до розвитку багатостороннього співробітництва з Європейським Союзом, Чорноморською економічною зоною. Не варто ігнорувати й багатосторонні структури, що створюються на принципово новій основі в країнах Східної Європи і СНД.

Необхідні ретельний перегляд всієї сукупності економічних зв'язків із країнами СНД, оптимізація на основі критеріїв доцільності й ефективності, відповідності національним економічним інтересам України. Аналогічні вимоги мають стати підґрунтям економічного співробітництва України з переважною більшістю країн, що розвиваються.

Однією з головних рушійних сил ринкових перетворень в Україні є тісне співробітництво з індустріально розвинутими державами. По-перше, саме в цих країнах набуто великого досвіду ринкового господарювання, що може бути використаний в Україні, пристосований, адаптований до її специфічних умов і реалій. По-друге, налагодження економічного співробітництва з цими країнами виводить українські товари і послуги на потужні, вимогливі й жорсткі сучасні ринки, конкуренція на яких змусить наших підприємців прагнути до якісно нового рівня виробництва з урахуванням витрат, якості, фактороінтенсивності, дизайну, маркетингу і т. ін. На цих ринках виробництво і зовнішня торгівля України в цілому мають перед собою світові орієнтири, що повинні сприяти прискоренню процесу органічного включення її економіки в господарські процеси і структури. Розширення і поглиблення контактів з індустріально розвинутими державами, їхніми підприємцями і бізнесменами буде стимулювати поглиблення економічних реформ в Україні. По-третє, взаємодія із західними державами створює можливості одержання і прямої (цільової) фінансової підтримки для формування ринкової інфраструктури в Україні (мала приватизація, розвиток приватного підприємництва, підготовка і перепідготовка кадрів іт. ін.) та іноземних інвестицій, технологій, сучасного менеджменту, що вкрай необхідні в умовах ринкової трансформації економіки. Слід зазначити, що всі перераховані форми економічного спілкування тією чи іншою мірою знайшли своє втілення у практиці зовнішньоекономічних зв'язків України з розвинутими державами. Але це тільки перші кроки, і Україна потребує істотного посилення взаємодії

із західним світом, помітного кількісного нарощування і якісного вдосконалення економічних взаємовідносин.

Останнім часом активізувалися економічні контакти зі США і Канадою, значний інтерес до України виявляє Японія, створюється нормативно-правова база для поглиблення і розширення відносин із країнами Європейського Союзу, країнами Північної, Центральної і Південно-Східної Європи.

Документом, що регламентує економічні відносини України з державами Європейського Союзу, є Угода про партнерство і співробітництво. Це перша угода з країною СНД, що набрала чинності 1 березня 1998 р. Сторони домовилися про те, що подальша торгівля буде лібералізуватися відповідно до принципів ГАТТ і з урахуванням поправок, що були внесені за підсумками роботи останнього Уругвайського раунду. Відповідно до Угоди Європейський Союз знімає обмеження в торгівлі з Україною, за винятком групи так званих чутливих товарів, до яких належать сталь, вугілля, текстиль, сільськогосподарська продукція, ядерні матеріали. Товарообіг у вказаних галузях повинен регулюватися спеціальними угодами, на основі встановлених для України квот.

Надзвичайно важливою для здійснення економічних реформ в Україні є її взаємодія з міжнародними фінансовими і торгово-економічними організаціями. Насамперед мова йде про Міжнародний валютний фонд, систему Світового банку, Європейський банк реконструкції та розвитку, ГАТТ/СОТ, ЮНКТАД та ін.

Світовий досвід показує, що конкурентоспроможність країни у світогосподарських зв'язках, її пріоритети в міжнародному поділі праці забезпечуються нині за наявності декількох головних умов. По-перше, країна повинна мати досить розвинутий економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал. По-друге, органічний контакт зі світовим господарством може забезпечити тільки наявність сучасної ринкової внутрішньої інфраструктури. По-третє, реалізація зовнішньоекономічної моделі має спиратися на сильну, акцентовану державну стратегію і політику.

Оцінки і розрахунки показують, що в Україні є найважливіші передумови для здійснення незалежної, спрямованої на забезпечення національних інтересів зовнішньоекономічної стратегії - наявність ресурсного потенціалу, надзвичайно вигідне географічне положення, сприятливий клімат і т. ін. Навіть та обставина, що рівень економічного і науково-технічного розвитку України не відповідає аналогічним показникам у найбільш розвинутих державах, не може стати перешкодою для розвитку взаємовигідного поділу праці з іншими країнами.

За загальним рівнем розвитку Україна вписується у світогосподарські процеси, і через якийсь час вона змогла б досить успішно адаптуватися у відповідні міжнародні структури. Однією з головних вихідних передумов є положення про те, що економіка України, подібно до багатьох інших держав, розглядається як частина єдиного світового господарства. Саме ця детермінанта спонукає до розгляду вузлових моментів економічної структури на основі порівняльних (конкурентних) переваг, що об'єктивно існують, які при побудові економічної системи повинні бути розвинуті, укріплені. Це і забезпечить економічну й соціальну ефективність суспільства.

3. Основні етапи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Розглянемо етапи становлення й розвитку ЗЕД в Україні. Виділяють три основні етапи розвитку даного процесу .

Перший етап (1918-1987р.).

Зовнішньоекономічні зв'язки колишнього Радянського Союзу в цей період розвивалися по-різному: в роки холодної війни менш інтенсивно, а після її подолання - більш інтенсивно. Але в цілому обсяг зовнішньоторговельного обігу постійно збільшувався. Однак до середини 80- х років минулого століття темпи росту зовнішньоторговельного обігу Радянського Союзу почали різко падати.

Підприємства не мали права самостійно виходити на зовнішні ринки. Всі питання, що стосувались зовнішньоекономічної діяльності, перебували у віданні держави і її органів, що максимально знижувало зацікавленість виробників у виробництві експортної продукції, поліпшенні її якості та технічних характеристик.

Багато з названих негативних факторів були обумовлені переважно екстенсивним характером економічного росту, а також специфікою відповідних механізмів управління економікою, включаючи зовнішньоекономічні зв'язки. В умовах екстенсивного росту головним було досягнення кількісних результатів, а витрати виробництва, якість продукції, її конкурентоспроможність, технічний прогрес, соціальні проблеми відходили на другий план, що негативно позначалося на соціально-економічному розвитку країни.

Другий етап (1987-1991 р.) - роки перебудови економіки.

Цей етап характеризувався ліквідацією державної монополії на зовнішню торгівлю та зміною принципів організації управління ЗЕД. У цей період вирішуються два основні завдання:

1) розширення прав міністерств та відомств, об'єднань і підприємств по виходу на зовнішній ринок, встановленню прямих зв'язків, розвитку виробничої й науково-технічної кооперації;

2) подальше вдосконалення державного регулювання ЗЕД.

На даному етапі був прийнятий ряд важливих урядових постанов, спрямованих на вирішення зазначених завдань. Велика увага приділяється перебудові зовнішньоторговельного управлінського апарату на рівні підприємств, регіонів та України в цілому. Складається нова система державного регулювання ЗЕД.

Однак, підприємства, що одержали право виходу на зовнішній ринок, не мали належного досвіду ведення експортно-імпорتنих операцій, було не достатньо знань в області ділових відносин та етики ведення міжнародного бізнесу.

Третій етап (1991 р. і до теперішнього часу).

Період реформування, розвитку та управління ЗЕД в Україні як суверенній державі. З одержанням незалежності та проведенням Україною самостійної зовнішньоекономічної політики була розроблена нова концепція її зовнішньоекономічної діяльності, яка полягала:

- у розвитку активного співробітництва із країнами далекого зарубіжжя, входженні в світовий інтеграційний процес;

- в удосконалення та подальшому розвитку економічних зв'язків із країнами ближнього зарубіжжя, переході їх на ринкові відносини.

На даному етапі ЗЕД розглядається не тільки як складова частина господарської діяльності підприємства, але й як важливий фактор економічного росту, створення передумов більш інтенсивного розвитку інтеграційних процесів на мікрорівні. За цей період значно збільшилося число суб'єктів, що здійснюють ЗЕД, зріс обсяг зовнішньоторговельного обігу, розширилася географія зовнішньоекономічних зв'язків.

Уже на початку цього періоду були прийняті важливі законодавчі акти, що стосуються ЗЕД, зокрема: Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про Єдиний митний тариф", Декрети Кабінету Міністрів України "Про режим іноземного інвестування", "Про систему валютного регулювання й валютного контролю" та інші.

Пріоритетними напрямками розвитку ЗЕД на цьому етапі були:

1. Вступу СОТ.

2. Створення зони вільної торгівлі з ЄС, поступова інтеграція економіки України в загальноєвропейський простір.

3. Реалізація потенціалу торгово-економічного співробітництва з Росією та іншими країнами СНД.

4. Нарощування експортного потенціалу шляхом диверсифікованості виробництва з поступовим збільшенням частки наукомісткої продукції

5. Поглиблення співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями.

5 лютого 2008 р. на засіданні Генеральної Ради Світової організації торгівлі було прийнято рішення про приєднання України до Марракеської угоди про заснування СОТ, того ж дня Президент України та керівники СОТ підписали угоду про вступ України до організації. 10 квітня 2008 року Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. Україна стала 152-им офіційним членом СОТ.

4. Аналіз та оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності України

Існування світового господарства на ринкових засадах та побудова ринкової економіки в Україні ставлять перед нею завдання, що пов'язані з її інтеграцією до світової економіки та участю в міжнародному поділі праці. Реалізація поставлених завдань дозволить підвищити ефективність національної економіки, її конкурентоспроможність на світовому ринку. Захист національних інтересів за умов посилення НТР та глобалізації, загострення конкуренції на світовому ринку потребує від уряду держави проведення зовнішньоекономічної політики (ЗЕП), адекватної сучасним вимогам функціонування світового ринку та реальному рівню розвитку національної економіки.

Зовнішня політика України - це сукупність стосунків держави Україна з іншими державами світу та міжнародними організаціями.

Для України сьогодні актуальні такі цілі зовнішньоекономічної політики.

1. Інтеграція України в світове господарство та динамізація її зовнішньоекономічних зв'язків.

2. Органічне поєднання заходів щодо послідовної лібералізації сфери зовнішньоекономічних зв'язків з регулюючою роллю держави в цій сфері.

3. Орієнтація на цілеспрямоване формування та ефективну реалізацію експортного потенціалу країни.

4. Багатовекторність зовнішніх економічних зв'язків України.

Для реалізації зазначених цілей в Україні розробляється концепція довгострокової зовнішньоекономічної політики та державна програма розвитку експортного потенціалу.

У зовнішній політиці Україна керується рядом таких ключових пріоритетів.

Європейська інтеграція - ключовий пріоритет, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо - та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до Європейського Союзу та створення необхідних передумов для вступу до ЄС у майбутньому. Органічною частиною євроінтеграційного курсу України було завершення процесу приєднання України до СОТ, яке відбулося 16 травня 2008 року. У 2006 р. було Україні запропоновано перейти по першій стадії інтеграції з ЄС - створення зони вільної торгівлі після вступу до СОТ.

До основних цілей ЗЕП України щодо ЄС належать[136]:

- взаємовигідне економічне, фінансове та науково-технічне співробітництво;

- залучення інвестицій та стимулювання розвитку торговельних відносин з країнами ЄС;

- використання фінансової й технічної допомоги країн - членів ЄС для проведення Україною ринкових реформ та створення соціально орієнтованого ринкового господарства;

- зміцнення економічної безпеки України. Основними завданнями ЗЕП України щодо ЄС є такі:

- приєднання України до окремих європейських програм інтеграційного характеру у сферах енергетики, транспорту, сільського господарства, окремих галузей промисловості, охорони навколишнього середовища, освіти тощо;

- здобуття підтримки ЄС після вступу України до системи ГАТТ/СОТ. До основних чинників, що заважають вступу України до ЄС, належать:

- відсутність реально функціонуючої ринкової економіки;

- відмінність нормативно-правової бази України від єдиних законодавчих норм ЄС;

- невідповідність структури економіки України пріоритетам розвитку ринку ЄС;
- неспроможність українських підприємств конкурувати за єдиними правилами із західними компаніями;

- нездатність України робити внески до бюджету ЄС через фінансові проблеми тощо.

Наступний пріоритет ЗЕП України - це відносини Україна - НАТО - захист безпеки інтересів України, участь у створенні євроатлантичного простору стабільності та безпеки, поступова інтеграція до НАТО. Реалізація цієї мети має бути досягнуто через використання механізмів співробітництва з НАТО, зокрема Плану дій та щорічних Цільових планів (з 2005 р. - в рамках інтенсифікованого діалогу), а також приєднання до Плану дій щодо набуття членства.

Іншим вагомим геополітичним орієнтиром України є Росія. Саме в цьому й виявляється суперечливість ЗЕП України. Адже Росія та Україна мають різні стратегічні цілі щодо Західної Європи. Якщо Україна прагне повної інтеграції до європейських структур, то Росія намагається стати самостійним регіональним геополітичним центром та стати партнером Заходу. У свою чергу, Західна Європа розглядає Росію як можливого опонента збільшення впливу США на європейському континенті. Сприймаючи Росію як правонаступницю СРСР і визначаючи її геополітичний масштаб, країни Західної Європи виявляють набагато більший інтерес до неї, аніж до будь-якої іншої країни СНД. Росія активно взаємодіє, реалізуючи власні інтереси, з такими країнами ЄС, як Італія, Греція, Франція, Німеччина, та розбудовує новий формат співпраці з НАТО.

На двосторонньому рівні Україна прагне використовувати увесь потенціал стратегічного партнерства на основі взаємного інтересу та спільних підходів до розвитку відносин з країнами Східної та Центральної Європи, зокрема Польщею, Болгарією, Румунією, Словенією, Чехією та Угорщиною. Україна не може обминути відносин з такою могутньою наддержавою світу, як США, але вони навряд чи можуть бути основним геополітичним орієнтиром через віддаленість і відмінні історико-культурні традиції. Україна є другорядним об'єктом впливу для США і приваблює їх у міру вигідності вкладання капіталу.

Стратегічно важливим та економічно вигідним є південно-східний напрямок зовнішньої політики України, а саме Чорноморський та Близько-Східний регіони, Центральна Азія, Індія, країни АТР. Завдяки цим країнам Україна може забезпечити себе альтернативними джерелами постачання енергоносіїв та ринками збуту своїх товарів. Оскільки населення країн Близького Сходу зростає величезними темпами, перед ними постає проблема харчового забезпечення. Завдяки виваженій політиці щодо країн Сходу Україна може наповнювати їх ринки продовольчими товарами в обмін на енергоносії, вирішуючи певною мірою харчову проблему, зменшуючи свою енергетичну залежність від Росії, розвиваючи власне сільське господарство та переробну промисловість і знижуючи масштаби міграції.

Також Україна проводить активну багатосторонню політику в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій. Участь в ООН спрямована перш за все на просування інтересів України у процесі прийняття найважливіших для усієї світової спільноти рішень. Діяльність у рамках ОБСЄ залишатиметься важливим чинником доповнення та розширення регіональної та загальної стабільності та безпеки в Європі.

Багатовекторність зовнішньої політики - дуже поширене явище, якого на певному етапі розвитку дотримуються чимало країн. Для України цей етап не може тривати довго, адже її головні стратегічні партнери мають різні суспільні цінності та пріоритети, а постійне пристосовування до кожного з них призводить до розпорошення матеріальних та інтелектуальних ресурсів, до пасивної ролі у світових геополітичних процесах, до втрати стратегічної перспективи. Отже, Україні потрібно розробити таку геополітичну стратегію, яка б дала змогу їй стати активним суб'єктом геополітики за умов збереження економічного та політичного суверенітету, захисту її національних цінностей та соціально-культурної ідентичності

5. Характеристика основних показників розвитку зовнішньоекономічного сектора країни

(абсолютні (обсяг та динаміка зовнішнього товарообігу; торговельне сальдо, генеральна торгівля), відносні (індекси динаміки експорту та імпорту, коефіцієнт покриття імпорту експортом, індекс концентрації експорту, індекс «умов торгівлі», індекс імпортової залежності країни, індекс чистої торгівлі), показники структури (індекс диверсифікації експорту/імпорту, частка продукції обробної промисловості в загальному обсязі експорту продукції, індекс географічної концентрації експорту/імпорту); показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країни)

Стан розвитку зовнішньоекономічного сектора країни характеризуються сукупністю економічних показників, які можна поділити на такі групи:

- абсолютні (обсяг та динаміка зовнішнього товарообігу; торговельне сальдо, генеральна торгівля, спеціальна торгівля);
- відносні (індекси динаміки експорту та імпорту; коефіцієнт покриття імпорту експортом; індекс концентрації експорту; індекс "умов торгівлі"; індекс імпортової залежності країни; індекс чистої торгівлі);
- показники структури (товарна, географічна та інституціональна структури; індекс диверсифікації експорту/імпорту; частка продукції обробної промисловості в загальному обсязі експорту продукції; індекс географічної концентрації експорту/імпорту);
- показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічної зв'язків країни (платіжний баланс країни; експорт на душу населення; імпорт на душу населення; зовнішньоторговельний оборот на душу населення).

До показників, що характеризують обсяг зовнішнього товарообігу можна віднести

- обсяг експорту товарів - обсяг вивезених товарів, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, в тому рахунку виключних прав на них, з митної території країни за кордон без зобов'язання їх зворотного ввезення;
- обсяг імпорту товарів - обсяг ввезених товарів, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, в тому рахунку виняткових прав на них, на митну територію країни з-за кордону без зобов'язання про зворотне вивезення;
- зовнішньоторговельний оборот - сукупний обсяг експорту-імпорту товарів за визначений період часу (як правило за рік);
- генеральна торгівля - вартість зовнішньоторговельного обороту та вартість транзитних товарів;
- спеціальна торгівля - чистий зовнішньоторговельний оборот, тобто продукція, завезена в країну або вивезена з неї;
- реекспорт - вивезення раніше завезеного товарів, який не підлягали переробці;
- реімпорт - ввезення раніше вивезених товарів, які не підлягали переробці.

До темпів росту зовнішньоекономічних зв'язків відносяться - темпи росту експорту, темпи росту імпорту, темпи росту зовнішньоторговельного обороту.

До темпів приросту зовнішнього товарообігу можна віднести - темпи приросту експорту, темпи приросту імпорту, темпи приросту зовнішньоторговельного обороту.

Наступний показник, який входить до другої групи - коефіцієнт покриття імпорту експортом, визначається як відношення доходів від експорту до витрат на імпорт (вимірюється у відсотках).

Індекс "умов торгівлі" - відношення експортних цін країни до її імпортованих цін. Якщо індекс розраховується по відношенню до великої сукупності товарів, то він визначається як співвідношення індексів експортних та імпортованих цін. Для цього розраховується індекс експортних цін.

На індекс "умови торгівлі" не впливає валюта, що була обрана для розрахунку індексів середніх цін, а тому індекси різних країн світу є порівнянними між собою. Значення індексу коливається навколо одиниці:

$I_{ут} = 1$ - умови торгівлі залишилися незмінними;

$I_{ут} > 1$ - умови торгівлі покращились у порівнянні з базовим періодом;

$I_{ут} < 1$ - умови торгівлі погіршилися у порівнянні з базовим періодом.

Індекс імпоротної залежності країни (імпортна квота) - частка імпорту у валовому внутрішньому продукті країни, характеризує рівень залежності країни від імпорту товарів та послуг.

Індекс чистої торгівлі - показує по кожному з товарів (або товарній групі) рівень перевищення експорту над імпортом (при позитивному значенні індексу) або рівень перевищення імпорту над експортом (при від'ємному значенні індексу).

В таблиці наведена група відносних показників та їх характеристика

ГРУПА ВІДНОСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Назва показника	Характеристика показника	
1. Показники темпів росту зовнішньоекономічних зв'язків		
1.1 Темпи росту експорту	$TP_{ec} = \frac{E^z}{E^b} \cdot 100$	де E^z — обсяг експорту в звітному році; E^b — обсяг експорту в базисному році.
1.2 Темпи росту імпорту	$TP_{im} = \frac{I^z}{I^b} \cdot 100$	де I^z — обсяг імпорту в звітному році; I^b — обсяг імпорту в базисному році.
1.3 Темпи росту зовнішньоторговельного обороту	$TP_{ob} = \frac{ZTO^z}{ZTO^b} \cdot 100$	ZTO^z — обсяг зовнішньоторговельного обороту в звітному році; ZTO^b — обсяг зовнішньоторговельного обороту в базисному році.
2. Показники темпів приросту зовнішнього товарообігу		
2.1 Темпи приросту експорту	$ТП_{ec} = TP_{ec}^z - TP_{ec}^b$	де TP_{ec}^z — темпи росту експорту в звітному році; TP_{ec}^b — темпи росту експорту в базисному році.
2.2 Темпи приросту імпорту	$ТП_{im} = TP_{im}^z - TP_{im}^b$	де TP_{im}^z — темпи росту експорту в звітному році; TP_{im}^b — темпи росту експорту в базисному році.
Назва показника	Характеристика показника	
2.3 Темпи приросту зовнішньоторговельного обороту	$ТП_{ob} = TP_{ob}^z - TP_{ob}^b$	де TP_{ob}^z — темпи росту експорту в звітному році; TP_{ob}^b — темпи росту експорту в базисному році.
3. Інші показники динаміки зовнішньоекономічних зв'язків		
3.1 Коефіцієнт покриття імпорту експортом	$KPI_{ec} = \frac{D_{ec}}{B_{im}} \cdot 100$	де D_{ec} — доходи від експорту; B_{im} — витрати на імпорт
3.2 Індекс імпоротної залежності країни (імпортна квота)	$K_{imz} = \frac{I}{BBII} \cdot 100$	де I — обсяг імпорту країни за певний рік; $BBII$ — валовий внутрішній продукт країни за аналогічний період.
3.3 Індекс чистої торгівлі	$I_{чт} = \frac{E_i - I_j}{E_i + I_j}$	де E_i — експорт товару i ; I_j — імпорт товару j .
3.4 Індекс «умов торгівлі»	$I_{ec} = \frac{I_{ec}^z}{I_{ec}^b}$ $I_{ec} = \sum_{i=1}^n II_{ei}^{ec} \cdot II_{ei}^{ec}$ $I_{im} = \sum_{i=1}^m II_{ei}^{im} \cdot II_{ei}^{im}$	де I_{ec} — індекс експортних цін; I_{im} — індекс імпорتنних цін; II_{ei}^{ec} - частка кожного i -го товару в загальній вартості експорту в базовому році; II_{ei}^{ec} - відношення поточної експортної ціни на цей товар до його ціни в базовому році; II_{ei}^{im} - частка кожного i -го товару в загальній вартості імпорту в базовому році; II_{ei}^{im} - відношення поточної імпортової ціни на цей товар до його ціни в базовому році.

Товарна структура - це показники розподілу експорту й імпорту за основними товарними позиціями. Даний показник дозволяє виявити ступінь розвитку економіки країни. Так, якщо в товарному експорті країни домінують готові вироби - функціонування економічної системи вважається ефективним, або країна на інтенсивному шляху розвитку. Якщо ж переважає сировина чи напівфабрикати - країна йде екстенсивним шляхом розвитку, тобто живе за рахунок майбутніх поколінь, використовуючи природні надра.

Географічна структура - це розподіл зовнішньоекономічних операцій за групами країн та регіонами. Даний показник характеризує ступінь розвитку зовнішньоекономічних відносин держави з іншими країнами світу та показує певну залежність держави від взаємовідносин з тією чи іншою країною. Прикладом цього є відносини України та Росії. Більша частина імпорту в Україну припадає на Російську Федерацію, яка фактично є монополістом енергоносіїв на ринок України.

Інституціональна структура - це розподіл зовнішньоекономічних зв'язків за суб'єктами та методами товарного обміну для визначення ефективності умов функціонування зовнішньоекономічного комплексу країни.

В наступному питанні наведені ці показники для економіки України.

Індекс диверсифікації експорту - це індекс відхилення товарної структури експорту країни від структури світового експорту. Використовується, як правило, для визначення розбіжностей у структурі зовнішньої торгівлі країн, експорт яких є достатньо різнобічним. Розраховується на базі абсолютного відхилення частки товару в експорті країни від його частки у світовому експорті. Для цього використовується формула:

$$I_{d,exc} = \frac{\sum_{i=1}^n |II_{a,sv}^{exc} - II_{a,sp}^{exc}|}{2}$$

де II^{exc} - частка товару в загальному експорті країни;

" exc " - частка товару в загальному світовому експорті.

Хоча індекс і характеризує кількісну відмінність товарної структури експорту країни від структури світового чи регіонального експорту, але на його підставі не можна засвідчувати, що структура експорту однієї країни краща або гірша за аналогічну структуру іншої країни.

Індекс концентрації експорту (індекс Хіршмана) - показує, наскільки широкий спектр товарів експортує країна. При 239 класифікованих видах продукції (за методологією ООН), він має вигляд:

$$I_{конц,exc} = \frac{\left(\sqrt{\sum_{i=1}^{239} \left(\frac{B_{m,i}}{B_r} \right)^2} - \sqrt{\frac{1}{239}} \right)}{\left(1 - \sqrt{\frac{1}{239}} \right)}$$

де I - індекс країни;

239 - кількість видів продукції за класифікацією ООН;

i - індекс товару (від 1 до 239);

$B_{тлі}$ - вартість експортованих товарів країною.

Виконаємо характеристику показників, що входять до четвертої групи (показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічної зв'язків країни), до якої ми віднесли: платіжний баланс країни; експорт на душу населення; імпорт на душу населення; зовнішньоторговельний оборот на душу населення.

Платіжний баланс (balance of payments) - це балансовий рахунок міжнародних операцій, вартісне вираження всього комплексу світогосподарських зв'язків країни у формі співвідношення надходжень та платежів, це агреговане віддзеркалення економічних відносин країни з рештою світу протягом певного періоду часу (рік, квартал, місяць)..

Згідно визначення МВФ платіжний баланс - це статистичний звіт, де у систематичному вигляді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції цієї країни з іншими країнами світу за певний проміжок часу.

Платіжний баланс відображає стан зовнішньоекономічних зв'язків країни.

За характером операцій платіжний баланс поділяється на баланс поточних операцій та баланс руху капіталів.

Платіжний баланс поточних операцій складається з:

- торгового балансу;
- балансу послуг;
- балансу іноземного туризму та некомерційних операцій;
- балансу доходів і платежів по закордонних інвестиціях. Баланс руху капіталів

складається з:

- балансу короткострокових капіталів;
- балансу довгострокових капіталів.

У торговому балансі відображається співвідношення між експортом та імпортом товарів. Стан торгового балансу віддзеркалює економічне становище країни, ступінь залежності її від зовнішніх ринків. Сальдо торговельного балансу - це різниця між вартісним обсягом експорту й імпорту товарів окремої країни. Якщо експорт товарів перевищує імпорт товарів, то сальдо позитивне "+", якщо імпорт перевищує експорт - сальдо негативне "-". Активне (позитивне) сальдо торгового балансу не завжди свідчить про високий економічний рівень країни. Наприклад, активний торговий баланс країн, що розвиваються, як правило, супроводжується пасивним сальдо всього платіжного балансу, що свідчить про їхню хронічну зовнішню заборгованість. Для правильного оцінювання стану торгового балансу та його сальдо необхідно зважати на способи оцінювання експортних та імпортних товарів, а також враховувати відмінності в умовах збуту та надходження цих товарів.

Баланс послуг - це платежі та надходження по фрахту, поштових, телефонних та телеграфних послугах, страхуванню та банківських послугах, передачі "ноу-хау", орендній платі, різноманітних комісійних та ін. В сучасних умовах в економіці багатьох країн світу суттєво зросло значення сектора послуг. Він все більше переорієнтовується на надання не тільки традиційних послуг (транспортні перевезення, зв'язок, будівництво, страховий бізнес та ін.), але й на такі спеціалізовані послуги, як науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи, розробка програмного забезпечення та технічне обслуговування обчислювальної техніки, маркетинг, інжиніринг, послуги в галузі права, менеджменту, консультування та ін.

Баланс розрахунків по іноземному туризму та некомерційних операціях включає платежі та надходження по туризму, приватних та офіційних переказах, пенсіях, дарах, контрибуціях та репараціях, державних витратах на утримання іноземних представництв, субсидіях, наданню військової допомоги іншим державам, утриманню військових баз за кордоном тощо. Сальдо цього балансу у багатьох країнах має велике значення для кінцевого результату платіжного балансу. Це актуально для України, де значна частина населення виїжджає в інші країни на заробітки.

Баланс доходів та платежів по закордонних інвестиціях відображає сплату відсотків та дивідендів імпортерами капіталу та їх отримання експортерами.

Країни, що довгий час мають активний баланс поточних операцій, можуть використовувати ці кошти (величина позитивного сальдо) для закордонних інвестицій, наприклад, у формі інвестування капіталу у нерухомість (будівництво та придбання земельних ділянок за кордоном), для придбання акцій та облігацій підприємств інших

країн та облігацій іноземних урядів, для розміщення капіталів в іноземних банківських установах. І навпаки, країни, що мають пасивне сальдо балансу змушені створювати відповідний інвестиційний клімат для ввезення (імпорту) іноземних капіталів.

Баланс руху капіталів відображає платежі та надходження по експорту-імпорту державного та приватного короткострокового (кредити у товарній та грошовій формах терміном до одного року, ввіз та вивіз національної та іноземної валют) та довгострокового (купівля - продаж цінних паперів, надання або отримання довгострокових кредитів) капіталів.

У платіжному балансі зі знаком "плюс" відображається експорт товарів та послуг, одержані доходи та трансферти, зменшення фінансових активів, збільшення зобов'язань; із знаком "мінус" - імпорт товарів і послуг, сплачені доходи та трансферти, збільшення фінансових активів, зменшення зобов'язань.

Країні, яка має негативне сальдо по основних статтях платіжного балансу, необхідно - стимулювати експорт національних виробників і одночасного стримування імпорту іноземних товарів і послуг;

- залучати довгострокові іноземні капітали та обмежувати вивіз національних капіталів.

Якщо цих заходів недостатньо для зменшення обсягу дефіциту по основних статтях балансу - необхідно використовувати методи балансування платіжного балансу.

За методикою МВФ методи балансування сальдо платіжного балансу можуть бути тимчасові та остаточні.

До тимчасових методів балансування належать:

- одержання іноземних позик та ввезення підприємницького капіталу;
- використання короткострокових кредитів за взаємними угодами між центральними банками країн за системою "своп";

- використання нафтодоларів шляхом перерозподілу валютної виручки нафтодобувних країн від експорту нафти;

- надання МВФ країнам-членам резервних кредитів (резервна позиція в МВФ);

- мобілізація коштів на світовому фінансовому ринку (кредити банківських консорціумів, облігаційні позики);

- пільгові кредити по лінії програм іноземної "допомоги". Остаточними методами балансування вважаються:

- вивіз золота;

- купівля іноземної валюти в обмін на золото або отримання кредиту в іноземній валюті під заставу золота з подальшим використанням валюти для розрахунків;

- використання для остаточних розрахунків коштів з внутрішніх валютних резервів країни;

- обмін СДР (спеціальні права запозичення) на певну кількість необхідної іноземної валюти; отримання іноземної "допомоги" у вигляді субсидій та дарувань.

До показників, які характеризують ефективність функціонування економіки країни, відносять також державний борг. При наявності дефіциту бюджету країна позичає грошові ресурси, що, у свою чергу, призводить до виникнення та зростання державного боргу.

Світовий банк вважає критичним рівнем державного зовнішнього боргу стосовно ВВП - 50%. Експерти Світового банку оцінили зовнішній борг України у 2011 році у 82% від ВВП. Через це Американське ділове видавництво Business Insider опублікувало список країн, які найбільше близькі до дефолту, у списку із 18 країн Україна була наведена шостою.

Крім платіжного балансу до показників, що характеризують інтенсивність та ефективність зовнішньоекономічної зв'язків країни, відносять ще і такі:

Експорт на душу населення:

$$E_{\text{д.нас.}} = \frac{E}{Ч_{\text{нас.}}},$$

де Еддас - обсяг експорту на душу населення в даному році; Е - обсяг експорту країни у звітному році; Чнас - кількість населення у країні.

Імпорт на душу населення

$$I_{\text{д.нас.}} = \frac{I}{Ч_{\text{нас.}}},$$

де Ід.нас. - обсяг імпорту на душу населення в звітному році; І - обсяг імпорту країни в звітному році.

Зовнішньоторговельний оборот на душу населення

$$ЗТО_{\text{д.нас.}} = \frac{ЗТО}{Ч_{\text{нас.}}},$$

де ЗТОдНас - обсяг зовнішньоторговельного обороту на душу населення в звітному році;

ЗТО - обсяг зовнішньоторговельного обороту в звітному році.

6. Платіжний баланс України, його структура та характеристика

Національний банк України складає платіжний баланс, який базується на міжнародній операційній системі звітності (ITRS-international transaction reporting system), яка була розроблена у січні 1993 р. Сучасний стан та динаміку платіжного балансу України можна подивитися за Інтернет-адресою Національного банку України.

Структура та динаміка платіжного балансу України наведена в таблиці .

Платіжний баланс України протягом останніх років має негативне сальдо, яке обумовлене дефіцитом торговельного балансу та балансу рухів капіталів і кредитів.

Детальніше про стан окремих статей платіжного балансу України за 2010 рік . У 2010 році дефіцит поточного рахунку зріс до 2,9 млрд. дол. США, що становило 2,1% від ВВП (у 2009 році - 1,7 млрд. дол. США, або 1,5% від ВВП).

Збільшення дефіциту стало наслідком погіршення стану зовнішньої торгівлі товарами, насамперед у II половині року. Основними факторами цього було: 1) відновлення внутрішнього попиту 2) зростання цін на енергоносії, що знайшло відображення у випереджаючих темпах зростання імпорту товарів над експортом (35,4 і 29,0% відповідно). Сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій сформувалось додатним (7,9 млрд. дол. США) на відміну від від'ємного в 2009 році (12,0 млрд. дол. США). Цей профіцит було забезпечено: 1) достатньо високими обсягами припливу прямих іноземних інвестицій (5,8 млрд. дол. США); 2) борговими залученнями державного сектору (5,1 млрд. дол. США) та 3) реального сектору (3,4 млрд. дол. США). При цьому протягом року товарооборот незмінно зростав і в цілому за 2010 рік збільшився на 32,9%. Це відбулось завдяки поживавленню як внутрішнього, так і зовнішнього попиту, та зростанню світових цін унаслідок поступового відновлення після глобальної кризи. Водночас додатне сальдо торгівлі послугами збільшилось до 4,9 млрд. дол. США з 2,4 млрд. дол. США в попередньому році, переважно за рахунок підвищення тарифів на транспортування газу.

Таблиця ДИНАМІКА ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ

Млн. дол. США

Статті платіжного балансу	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рахунок поточних операцій	2531	-1617	-5272	-12763	-1732	-2884
Баланс товарів та послуг	671	-3068	-8152	-14350	-1953	-3850
Експорт товарів та послуг	44378	50239	64001	85612	54253	69255
Імпорт товарів та послуг	-43707	-53307	-72153	-99962	-56206	-73105
Баланс товарів	-1135	-5194	-10572	-16091	-4307	-6712
Експорт товарів	35024	38949	49840	67717	40394	52191
Імпорт товарів	-36159	-44143	-60412	-83808	-44701	-60903
Баланс послуг	1506	2126	2420	1741	2354	4862
Експорт послуг	9354	11290	14161	17895	13859	17064
Імпорт послуг	-7848	-9164	-11741	-16154	-11505	-12202
Доходи (сальдо)	-985	-1722	-659	-1540	-2440	-2009
Поточні трансферти (сальдо)	2845	3173	3539	3127	2661	2975
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	8190	4025	14693	5700	-11994	7914
Рахунок операцій з капіталом	-65	3	3	5	595	187
Капітальні трансферти	-8	1	3	-1	137	8
Прямі/інвестиційні/нефінансові активи	-57	2	0	6	458	179
Фінансовий рахунок	8255	4022	14690	9495	-12589	7727
Прямі інвестиції (сальдо)	7533	5737	9218	9903	4654	5759
Порфельні інвестиції (акціонерний капітал)	86	320	694	398	99	294
Кредити та облігатії	7563	12527	23105	12397	-9137	6762
Середньо- і довгострокові кредити, облігатії	6146	8945	18238	13428	-4663	3930
Сектор державного управління	1319	257	1059	-7	-1116	3112
Надлишки	3001	2868	2942	2902	973	6420
Виклики	-1682	-2511	-1883	-2909	-2089	-3308
Банки	1625	4079	10526	7586	-3272	-2120
Небанківські	1848	4795	11879	11500	5717	3879
Виклики	-223	-716	-1353	-3914	-6989	-5999
Інші сектори	3202	4409	6653	5849	-275	2938
Надлишки	6580	8727	12632	14426	10278	12823
Виклики	-3378	-4318	-5979	-8577	-10553	-9885
Короткострокові кредити	1417	3682	4867	-1031	-4474	2832
Органи грошово-кредитного регулювання	-5	0	0	0	0	2000
Банки	1029	3464	4497	-1559	-4372	365
Інші сектори	393	218	370	528	-102	467
Інший капітал у зовнішній частині	-4927	-14562	-18327	-13003	-8205	-5088
Грошові активи за кордоном	-3170	-8507	-13518	-12897	-9713	-6029
Поміжки та укупівки	129	93	-437	531	343	1288
Інвестиційний баланс	10721	2408	9421	-3063	-13726	5030
Фінансування	-10721	-2408	-9421	3063	13726	-5030
Резервні активи (міжурядові)	-10425	-1999	-8980	-1030	5654	-8459
Використання ресурсів МВФ (квоти)	-296	-409	-441	4143	1228	1401
Виключне фінансування (кредит МВФ уряду України)	0	0	0	0	4798	2028
Спеціальні права запозичення	0	0	0	0	2046	0

У 2010 році експорт товарів зріс на 29,2% порівняно з попереднім роком та становив 52,2 млрд. дол. США. У географічному розподілі експорту в 2010 році відбулося збільшення обсягів поставок у всі регіони. Найзначущим було збільшення експорту до Російської Федерації (в 1,6 рази), насамперед за рахунок продукції машинобудування. У 2010 році в Україну було імпортовано товарів на загальну суму 60,9 млрд. дол. США, що на 36,2% більше, ніж у минулому році. За товарними групами найбільший внесок у зростання експорту було забезпечено продукцією чорної металургії: вартісні поставки зросли на 42,7% переважно за рахунок цінового фактора. Також слід відзначити достатньо значне зростання експорту продукції машинобудування (на 33,3%).

Профіцит торгівлі послугами в 2010 році становив 4,9 млрд. дол. США, збільшившись у два рази порівняно з 2009 роком (2,4 млрд. дол. США). Таке зростання відбулось в основному через збільшення надходжень за транспортування газу (в 1,7 рази) майже повністю за рахунок підвищення тарифів.

Обсяг чистого припливу прямих іноземних інвестицій у 2010 році був на 23,7% вищим, ніж у 2009 році - 5,8 млрд. дол. США (4,2% від ВВП порівняно з 4,0% від ВВП у попередньому році), однак ще не досяг докризового рівня (6-7% від ВВП).